

Észrevételek az „idealismus magyarázatára“.

A „Keresztény Magvető“ előbbi füzetében „Magyarázat az idealismushoz“ című czikk jelent meg, a ma létező „idealismusnak“, mint ilyennek valóban a legilletékesebb magyarázójától. Megbocsát a t. czikk-író, ha erkölcs-bölcseleti nézeteivel magyarázata után sem tudok egyet érteni. Különbem ez észrevételem nem a harc lobogójának kítűzését jelenti. Csak helytállás. . . . S ez is csak azért, mert én is úgy fogtam föl az erkölcsi szabadságot, mint magyarázó hirdeti, hogy t. i. az igenis lehet és kell is legyen a mi idealunk. A különbség az, hogy én azt minden időkre alkalmas idealként hirdettem. Most is úgy látom jónak és igaznak. Sőt még megerősített ebben az, hogy nem az erkölcsi szabadság hite az, a mi csak elméleti fontossággal bírhat előttünk — a mint Bodnár úr véli, — hanem megfordítva az erkölcsi szabadság tagadása az, a mit szüntelen czáfol a gyakorlat. Hiszen miért van, hogy Zrinyi is a maga: „sors bona, nihil aliud“ — szállóigéje mellett a magyar nemzet erkölcsi jellemének és kulturerejének nevelésére fordítja minden törekedését, ha gyakorlatilag nincs egyéb, mint a bona sors?! Vagy mint van az, hogy a keresztényileg felvilágosodott hívek ajakán egyre üresebb és tartalom-nélkülibb lesz e szó: fatum, ha úgy hiszik különben ezek, hogy csak a szürke elméletek regioiba tartozik az erkölcsi szabadság gondolata? Már ebből is látszik, hogy az ember moralis érzéke merre felé hajlik; s hogy az erkölcsi szabadság tagadása az, a mi elméleti inkább, mint annak állítása. De ez látszik egyebekből is! Mert az, hogy az emberiség életében egyszer is máskor is vannak olyan időszakok, melyekben ez vagy az a bűn, tévedés, indulat különös epochát készít magának; melyekben az önkény szerint való élet, a zabolátlan szabadság heve fellármázza minden idegszálunkat, s tetteikben árad el egész nemzetekre s elbukik Jeruzsálem: nem bizonyítja az erkölcsi szabadság illuzorius voltát. Hiszen azt is tudjuk, hogy a világ nem állhat meg visszásan sokáig, hanem, mikor a felső fokra jut a bűn, onnan következik a visszaesés; mert helyre kell állani a megbomlott rendnek, az erkölcsi törvény

tekintélyének. Mikor van a visszaesés? Akkor, mikor a bűnöktől maga a világ undorodott meg. Lehetséges volna-e ez a fatalis beavatkozás mellett? Aligha. Mert, ha csak az esetlegességektől függ a sorsforduló, úgy beállhatna ez a bűnök kezdő szakában éppen olyan joggal, mint azelőtt, vagy után; a mi nem szokott megtörténni! . . . Vagy veszem az embert! Miért van az, hogy a szerencse egyikből bűnt, másiból erényt vált ki? . . . Ha semmi befolyásunk sincs reá, mindenkinél ugyanazt az eredményt kellene hogy biztosítsa! . . . Más eszköznek kell tehát működni az ember életében, mint a fatumnak, a mi előttem nem más, mint az indulatok feletti uralom; erkölcsi erő a szivben, akaratszabadság! . . . S a ki mégis a fatum, a végzetszerűség alá akarja hajtani az egyént, az ezt teszi: ember, ne akarj győzelmet kivívni életed útjának nehézségein, hanem e helyett törődj bele körülmények okozta sorsodba! . . . Pedig könnyű erkölcs és gyenge jellem az, melyhez próbák nélkül szerencsés kor juttatott. S vajjon mi érdem van egy rossz szokás elhagyásában, ha csak akkor hagyom el azt, mikor azt mindenki elhagyta, vagy a mikor az hagy el engemet.

De tegyük föl, hogy az erkölcsi szabadságnak, erkölcsi tökéletesedésünk erejének csak hitünk tárgyai közt van helye! Vajjon hirdetéséről úgy is szabad-e lemondanunk? . . . Hiszen mivel foglalkozik az erkölccstan? Nem azzal, a mi van, hanem azzal, a minek lennie kell, hogy milyennek kell lenni. Felkölti szép céljai által az érdeklődést; ez tettvágyat szül, a tettvágy alkotást . . . s van eredmény. Tapasztalat is mutatja, hogy maga a hit, az erős meggyőződés hány-szor ért el nagyszerű eredményeket. Mi tehát az erkölccstan mivoltában gyökerező erős hittel hisszük az erkölcsi szabadság lehetőségét. Avagy azt kérdem, a szabadság-vágy természetünkben van-e? Ha igen, úgy méltán építünk rajta, mert nem képzelek erkölcsi-bölcséletet, mely nem a meglevő ösztönök nemesítését, hanem azoknak megszüntetését akarná. . . .

Egyébiránt a helyes értelemben vett akaratszabadság, hogy erkölcsi mivoltunk alapja, ez a gyakorlati józan ész postulatuma is. Szabadakarat nélkül: idealunk sem lehetne egyéb, mint a kor. Csak azt szabad látni: a többség hogy él, mit cselekszik; futni kell a közönséges szokások után; jónak, helyesnek kell tartani mindazt, a mit a világ felvett. A gyakorlati józan észnek ideális állapota-e ez? . . . Szabadakarat nélkül nincs ember, a ki magát a kor áramlatának ellene szegezze! A körülmények túlzott befolyásának hive, mit tesz hát egyebet, mint elveszi a vétek öntudatosságát, kanonizálja a megátalkodott-

ságot; bűnpalástot vet az amúgy is hamar rosszat tanuló emberre, melybe legrútabb tetteinek szégyene elől magát eltakarhatja: „akaratom volna a jóra, de nem követhetem“ . . . Szabadakarat nélkül az észszel megáldott ember volna a legkülönbösebb habitus a világon! Nem ura gondolatainak, indulatainak; eléje teppaunak a szándékokuak sokaságos seregei, s az akadályoknak milliói; és ő — néz némán, tűr mozdulatlanul; várja a mozdíttatást. Örökös jobbágya a körülményeknek; s még úgy sem szolgálhat nekik, hogy meg legyenek vele elégedve, hiszen ugyanazon körülmények sokszor másként uraltatják magukat. . . . Sőt tehetség adatott neki, hogy saját kárán tanuljon; de az már nem adatott meg, hogy ismétlődő indokok között csakugyan mássá lehessen! . . .

Bizony a józan ész a szabadakarat felvételét kívánja! Kell legyen! Mert az ember nem tud közönbös lenni a jó és rossz között. Mert egész valónk föllázad a határozatlanság vádjára. Mert nem tudunk egy adott pillanatban jók és gonoszok is lenni. Mert semmi értelme sincs az erkölcsi szabálynak: egyedül a jót kövesd, ha a körülmények döntenek úgy is! Mert semmi ok nincs arra, hogy a jó szeretetreméltóbb legyen a rossznál, ha nem a szabadság, hanem a rabság a törvény és szabály az erkölcsök országában.

Ezt kívánja az erkölcsi rend is. Miként van, hogy semmire sem becsüljük azt az engedelmességet, a mely olyan személyektől ered, kiket erre az ösztönök vagy a körülmények kényszerítő hatalma indít, hogyha valósággal megelégszünk azzal, hogy az ember a kor-áramlatnak úszó falevele, az idők lüktetőérének néma hangszere. Miként van az, hogy az én erkölcsi jellemem nem válhat a másévá; se azzal én nem lehetek szentté, a mi a más tulajdona. Nem láthatok a más szemével, nem járhatok a más lábával, nem dolgozhatom a más kezével, — ha ennek ellenére is azoknak van igazuk, kik elvitatják tőlem azt a tehetséget, hogy nem a más, hanem a magam erejéből kell tudni, kell ismerni, kell jóvá lenni, kell akarni . . . A ki oly körülmények közé jutott, a melyek közt okai lettek volna a bűnre, s mégis megőrizte magát, azt mondjuk róla: erős jellem. Miért akarjuk a jellem alapjává mégis a körülményeket tenni, mikor a körülmények ellen és nem a körülmények szerint tenni sokszor inkább jellemes cselekedet?! . . . S végre azt szeretném tudni, mi adja meg a morálnak minden esetre kötelező erejét és sanctioját, ha nem annak a lehetősége, hogy az egyén, igenis minden körülmények között akaratánál fogva szabadon dönthet az irányok között a választás percében?! S mi menti a kor anyagát

nem a saját akarátának, hanem a korszellemnek teljesítőjét: az embert attól a veszélytől, hogy ne vegye ajkára az önmérgező okoskodást: Én olyan vagyok, a milyennek a kor és körülmény parancsolja lennem. Tetszik-e vagy nem tetszik az erkölestannak, ez úgy van, hogy a mely korban, tartományban élek, annak véleményét követem; a milyen az, olyan tetszik nekem is; és olyannak tetszeni kell az erkölestannak is. . . . Én a legbiztosabb óvszernek ez és ilyenek ellen az akaratszabadságot tartom s ez nem lehet összeférhetetlen a fajok jellemével sem! . . .

Ha meggondoljuk, hogy a haladás elve csak a szabadság lehet, ellenben semmi lelkesítő nincs benne, a mint semmi felemelőt nem találunk az emberiség életében is, ha az egész történet csak a sorsnak egy bizonyos irányban való terelődése; ha továbbá megfontoljuk, hogy midőn a lelki erő a körülmények rabja, akkor minden számítás, gondolkozás, terv, szándék, történelmi ítélet nem más, mint hiábavaló komédia, mivel nem az egyén érvényesül cselekedeteiben, hanem adva van a sors, melyben csak egy bizonyos: hogy nélkülünk jött létre; — és ha végre fontolóra vesszük a faj-fejlődés tényét, a történelem ismert példáit a változásokról, miszerint nyoma sincs ma, mondjuk a régi római polgár nemes jellemének: úgy a fajok jellemét nem lehet fontosaknak tartanunk . . . Egyébiránt, ha már megvaunak azok, számolnunk kell velök! Miképp állottak elő? . . . Ismeretből, tapasztalatból, hely, idő, nevelés, család, állam stb.-ből. Azt nem lehet mondani, hogy ezt vagy azt a népet, fajt, nemzetet nagyobb okossággal áldotta meg az Isten, mint más minden nemzetet; mert akár melyik embernél a műveltség kezdetben csupa tehetség. A tehetségek kiművelése különbözteti meg egyik népet a másiktól. S a mit nevelés észbeli tehetségekkel tesz, úgy képzelem, azt tette a jellembeliekkel is s létrejött a fajok jelleme. Hogy ma már ezt a maga valóságában megismerjük, vissza kellene menni a forrására, mert csak úgy láthatnók meg, hogy a folyóba nem elegyedtek-e útközben oly részek, melyek soha sem voltak a kútforrásban! Sajnos, ezt kikutatni nem lehet. A miért nem marad más hátra, mint az, hogy az egyén ideális helyzetét a mint ma van a faj jellemével szemben kimutassuk. Ideális állapot az volna, hogy az egyén a kortársakkal csatolódjék össze; de ez, akarata vetélkedjék a többségével. Az egyén legyen osztályosa a kortársak sorsának; de csak annyiban legyen fájával egy, a mennyiben egyik ugyanazon célnak elérésében és sohasem abban, hogy akarata a közakarathoz teljesen fölolvadjon, megsemmisüljön. Hiszen a többségi

akarát mindig meg van, de az egyes ember azért egyéni véleményének érvényesüléseért soha meg nem szűnik. Ha e felfogás helyet foglalna minden kebelben, lehet e gondolni, hogy az akarat szabadság akkor sem léteznék a fajok jellemével szemben . . . Az ember nemcsak a faj képviselője, hanem egyén is. Nem azt teszi ez, hogy fordítson hátát korának. Ezt nem teheti. Nem tudná tenni. De nem is szükség, hogy megtegye. Mert valamit akar és a mi magamagával nem ellenkezik, tehát nem rossz; és a kor szempontjai szerint is helyes: azt mindent megtehet, fájának keblében is. A faj és az egyén között nagyon természetes, meg kell legyen a természetes egybefüggés. Ott, hol e függés természete olyan, hogy elnyomja az egyént, beáll a teng-élet. Míg ellenben ott, hol az egyén megmarad egyéni jogaiban az összessel szemben, a mint tényleg kell is hogy legyen, — ott a függés a leggyönyörűsebb szolgáló. Mert nemcsak célszolgálatot kíván, hanem eszközt is ad, nemcsak köteleességeket vár, hanem segítségét is nyújtja azok elvégzésére . . . Az ég, mely alatt születünk, az ország, a faj, a család, melynek kebelében növekedtünk, kétségkívül mást olt belénk a déli égöv alatt, mást a latin faj között, mint az északi sark vagy nem tudom melyik emberi fajnál. De azért senki sem járna távolabb az igazságtól, mint az, a ki pl. alkotó tehetséget csak az egyik faj, az egyik égbajlat alatt, beteges képzelődést csak a másik faj és a másik égöv alatt keresne. Kisebb-nagyobb mértékben ott van ez mindenütt. Talán kifejezettebben, talán elsatnyulva ott van, mindig ott. Mert az ember akármelyik fajban ember meg nem szünhetik lenni. S a mi meghagyja egyéni mivoltában az önálló cselekvési tehetsége, melynek írott kútfeje: szabadság. Kétségkívül ez nem mindenkiben egyforma, de az egyének az összesben való teljes megsemmisüléséig soha le nem száll! . . .

A faj-jellem az egyén sorsában csakugyan szerepet játszik. Külső szerencsénk eszközeit rosszakaróink, ellenségeink, fajunk gyűlölői kicsavarhatják kezünkből s így elvehetik a mi szerencsénk megalapításának lehetőségét is. De a lélek tehetségei közé nem keverheti kezeit, öncélunk szolgálatától nem bír megfosztani a faj-jellem semmi tyranismusa. Mert ha csakis benső boldogságra vágyhatik az okosság, az egyén semmi szín alatt nem is szomjuhozhat olyan állapotra, melyet csak élődő vagy meghunyászkodó emberek életében idéz elő a faj-jellem. Ha különben volna, benső boldogságunk hiányát is ennek kellene fedeznie. A mi nem lehetséges. Mivel ha valahol, úgy épp itt kevés idő alatt megtaníthatja az embert a tapasztalás, hogy a faj-

határok közt egyedül nem érheti el minden céljait. Az nem tesz semmit, hogy a faj-jellem rabjai az ő uralkodó bűneiknek kerületein belül sokszor elég okosak és bölcssek, mert sok meghiobbant embernek is az a tulajdonsága, hogy csak bizonyos időben, és csak bizonyos benne támadt okokra éri el a bolondság . . . De ezt az egyénnek be kell látnia. Az észretérésnek be kell következnie . . . Az ilyen egyén megveti tehát azt az állapotot, mely a faj-jellem ösztönszerű munkájának köszöni lételét; mert többet tart maga felől, hogysen egy és ugyanazon szerencsének örüljön a baromcsorda egy tagjával, nagyobbra lévén teremtvé annál; s hogy valamint célja, úgy boldogsága sem az, a mi a majomé. Nem áll tehát, ha jóllétünk külső feltételeiről úgy beszélünk, hogy benső jóllétünk, szeretetünk, erényünk miattuk szintén lehetetlen; hogy a faj-jellem külsőnkre ható ereje jelenti egyszersmind belső jóllétünkre, erkölcsi szabadságunk megsemmisítésére irányuló hatalmát is! . . . Csak gyáva és tudatlan egyén az, ki fajának szomorú példájából s lelkiismeretének ítélő hangjából nem hallja, nem látja, nem érti meg, hogy miben lehet tartós jólléte; s minő eszközöket választson erre. A faj-jellem csak magára hagyva veszélyes s csak erélytelen embert vesztegetnek meg a bűnök. Ellenkezőleg — a faj-jellem a maga romlottságában latrok barlangja, hol bűnös szolgálat kívántatik. Vagy végrehajtjuk, vagy nem. Mindegy. Ha végrehajtjuk — ezért vétkezünk; ha nem hajtjuk végre, pusztulnunk kell; az ár eltipor . . . Ha akadály a faji-jellem az egyén jóllétének, kérhetjük: te ennek vagy annak a fajnak gyermeke, mit akarsz? Őseid, fajod miatt veszve vagy. Mit vársz jövőt? . . . Átkozd meg a múltat, borzasztó örökségedet!! . . .

S ezek után még csak két rövid megjegyzésre szorítkozom. A mi a vallást illeti, csakugyan azt hirdeti a vallások történelme, hogy sok megsemmisült már, a nélkül, hogy nyoma is maradt volna. Megvagyok győződve, egygyel sem fog kivételt tenni azok közül ezután is az idő, ha veszendő. Abszoltnak nem is azért mondtam a kereszténységet, mintha ennél mást nem hozhatna már a jövő, hanem azért, mert ez ma mintaképe minden vallásnak, hogy miképp lehet a szív összes vágyait kielégíteni s miképp lehet állítani más vallásoknak pozitív eredményeit s tagadni tagadásait. S ehhez most hozzávéve azt, hogy a vallás nemcsak az idők árjának egy vibratioja, hanem az emberi kebel belső kijelentése is, azt hiszem, elmondhattam, hogy emberi számítás szerint a megsemmisülés szelétől „vallás“-omat nem félttem. Nem káték tudománya az én vallásom, hanem igenis *az élet céljának Istenben való értelmes felismerése!* Nem ringatom magam abban a

boldog hitben, hogy az én ma hirdetett igazam, minden idő minden emberének igaza lesz. De azt már tudom, hogy öntudatom *emberi* meg nem szünhetik lenni. Álljon elő időről-időre az új Luther, ki megégeti az emberi hitzekkelyek avult formáit, de abból a hamuból a mesebeli phönixként fog kikelni újra meg újra a megújított hit, a merev béklyóktól szabadon szárnyaló vallási öntudat. Hívja bár az emberiség jövőben Isten nevét „örök törvénynek“, a dolgok lelkének: de az embernek, mint olyannak, ez előtt való megalázkodása soha meg nem szünhetik. Változtasson meg a korszellem minden vallási hypothesis; a hatalomnak, erőnek tudatát, a szeretetnek s az igazságnak legfelső idealizálását nem fogja kiemelni sarkából; s ez ideal és e tudat vallást teremt — bárhogy nevezzék is.

S most befejezésül a másik megjegyzésre térek . . . A cigány minden magasabb eszményi czél nélkül tengeti életét; példája nem vonhat maga után sokakat. A zsidó minden cionista mozgalmait mellett is, későre jut bizonynyal Palestinába vissza, mivel vallás és politika nála egy; s viláгурalmi ábrándjai tényleg az eszmék kellő értékelésére e népet még nem tanították meg. A lengyel története a kisebbet elnyelő nagyhatalom természetében leli egyik magyarázatját s hogy mit fog jövőben tenni — kutassa más . . . De ha az állam nemcsak a faj tömörülése, hanem a létközösségi elvnek egy olyan tökéletes formája, melyben közelebb jöhetnek hozzánk boldogulásunk föltételei, akkor minden államnak, mely ma e czélt munkálja, élni joga van. És hasza csak a sziveket az állami létről a mainál magasabb elv, egy benső intuitio, melyet nemzetek jól megfontolva sajátítottak el, a történclem tipró kerekének irányát is meg fogja szabni . . . Mert, hogy a nemzet erejét nem mindig az mutatja meg, hogy hány kéz fog fegyvert kezében, ott áll a lelkesítő példa a kis Görögország virágzásában, vagy Japán esetében, mely kicsinysége mellett is néhány évtíz alatt nagyobbá tudott lenni nemzeti erejében, mely kulturából táplálkozott, mint ama nagy nemzet évszázak alatt, melyet a carismus atyailag gondviselt . . .

Nem tudom, mik fognak történni. A minden hatalom jelenlegi ura, kérdés, nem írja le majd Napoleon esetét? Nem érik-e már a gondolat, a nagyoknak drága oltalma helyett államok szövetsége? Nem fordul-e a közóhaj az ismeretes jelszó alternatívaja felé: hogy nem a fegyverek csattogása között a törvények, hanem a törvények között a fegyverek pihenjenek?! Nem fognak-e „halálos“ szeretettel, mely mindig megmarad, mert magamagát végnélkül bírja, ahoz a nehéz, de nem

lehetetlen feladathoz látni a féltett „idealisták“, hogy Apolló hőseivel még sorsuk ellenére is győzni kell?! . . . A jövő mutatja meg. A jövőnek magyarázatába fogni nemzetek sorsát illetőleg — erőm feletti dolog! . . .

BÖLÖNI VILMOS.

Szentiványi Gyula

1841—1905.

Régi székely nemes családból származott. Ősei a hitjavítás kezdete óta hívei voltak az unitarismusnak. III. Károly és Mária Terézia katholizáló politikájának incselkedései sem esábíthatták el. Vesztegetés vagy félemlítés nem tántoritotta meg ez erős férfiakat. Megmaradtak ama vallás-reform mellett, mely szabadelvű eszméivel és nemzeti irányával érzületüknek és gondolkozásuknak leginkább megfelelt és annak küzdelmeiben részt vettek.

Szentiványi Gyula egyik kimagasló alakja volt e családnak. Senki sem emlékeztetett inkább arra, hogy mik lehettek az egyházra nézve a XVII. és XVIII-ik százban az egyháznak világi nagy emberei, mint e világos eszü, bátor, az egyház közügyei iránt érdeklődő, tanácskozásaiban részt vevő és sokszor a legkényesebb ügyekben, s az egyháznak az államhoz való viszonya fontos kérdéseiben döntő befolyással ható férfiú.

És a hogy az állami közhivatalokat, a melyeket viselt, betöltötte, a hogy tehetségeit mint bíró, kir. táblai tanácselnök, s több éven keresztül mint megyei kormányos, főispán érvényesítette, azzal csak bizalmunkat növelte intézményeink iránt, melyekben ily erő kifejlődött.

Typusa volt világi embereinknek, mint sepsiszentiványi, születésénél fogva is oly közel laborfalvi Berde Mózsához.

Fajának értelemre és jellemre kitünősége és szabályos alkattával férfi szépségre is.

Emlékezete nekünk mindig drága marad.